

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 904:726:271.4-523.42(477.83-22)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-38-9-16>**Андрій Павлишин**

Національний університет «Львівська політехніка»,

доктор філософії у галузі історії, асистент

e-mail: andrii.m.pavlyshyn@lpnu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

Матеріали до історії пам'ятки світової спадщини ЮНЕСКО – церкви Св. Духа у Потеличі

Анотація. Метою статті є аналіз і систематизація матеріалів до історії визначної пам'ятки української сакральної архітектури і малярства – церкви Св. Духа у Потеличі, а також введення до наукового обігу нового джерела, що допомагає більш детально дослідити історію храму. **Методологія дослідження** ґрунтується на засадах об'єктивності, історизму, системності, аналітичної та синтетичної критики джерел. Метод історичної реконструкції посприяв складенню із розрізнених фактів цілісного уявлення про історію церкви Св. Духа. **Наукова новизна** полягає у спробі систематизувати матеріали до історії церкви Св. Духа у Потеличі. До наукового обігу вводиться нове історичне джерело XVIII ст., що доповнює джерельну базу дослідження пам'ятки, а також історію населеного пункту, у якому вона розташована. Запропонований до публікації документ можна використати для досліджень історії церкви, мистецтва, краєзнавства, демографічних студій, а також іншої тематики, присвяченої історії суспільства у ранньомодерний період. **Висновки.** У результаті аналізу опублікованих, а також введення до наукового обігу нового джерела вдалося відтворити хронологію існування церкви Св. Духа у Потеличі від 60-х років XVI ст. до сьогодення. Встановлено, що церква постала на місці храму св. Бориса і Гліба у проміжку між 1559 і 1564 рр. У першій половині XVII ст. церкву оздоблено унікальним стінописом, що зокрема, може бути пов'язаний із конфесіоналізаційними процесами. Упродовж цього століття храм кілька разів змінював свою конфесійну приналежність, а у другій половині XVII ст. остаточно увійшов у структуру Київської унійної митрополії. Упродовж наступних десятиліть зростає кількість її парафіян і збагатився її інтер'єр, про що свідчать акт візитації церкви. У радянські часи церкву закрили, водночас її оголосили пам'яткою державного значення і ґрунтовно реставрували у 1970–1972 рр. З 2008 р. церква повноцінно відновила свої сакральні функції, а у 2013 р. оголошена пам'яткою світової спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: дерев'яні церкви, Потелич, історія церкви, візитації, пам'ятка ЮНЕСКО.

Постановка проблеми: Церква Св. Духа у селі Потелич, що на Львівщині, займає особливе місце в історії української культури, зокрема архітектури, як одна із найдавніших дерев'яних сакральних пам'яток України. Збереженість первозданих форм, унікальний стінопис (єдиний уцілілий ансамбль першої половини XVII ст.), пам'ятки іконопису в інтер'єрі, а також виняткове розташування у ландшафті, спричинилися до внесення її разом із іншими дерев'яними церквами карпатського регіону України та Польщі до списку світової спадщини ЮНЕСКО у 2013 р. Не дивно, що пам'ятці присвячений значний історіографічний доробок істориків архітектури і мистецтва. Більшість досліджень пам'ятки акцентують на її мистецькій вартості, значно менше звертаючи увагу на інші аспекти її існування. До нашого часу зберігся певний корпус джерел з історії храму, зокрема акти візитації XVIII ст., що дозволяють збагатити та систематизувати інформацію про цю цінну пам'ятку.

Аналіз джерел та останніх досліджень. На значущість пам'ятки звернули увагу вже наприкінці XIX ст. [Горницький, 1890]. Більш всебічне дослідження храму розпочалося у міжвоєнний період, зокрема А. Лушпинським [Лушпинський, 1920], В. Січинським [Січинський, 1927] та М. Драганом [Драган, 1937]. На відміну від багатьох інших церковних пам'яток, доля яких у радянський період була трагічною, церкві у Потеличі пощастило не лише зберегтися, а й бути реставрованою та стати об'єктом досліджень [Юрченко, 1970], [Логвин, 1985]. Зокрема, стінопису храму присвячені статті та ґрунтовна монографія Л. Міляєвої [Міляєва, 1967, 1969], [Міляєва, 1971]. Дещо активізувалося вивчення архітектурної та історичної цінності церкви Св. Духа у Потеличі у часи незалежності: храм фігурує у загальних дослідженнях, присвячених історії української архітектури [Вечерський, 2000], історії церкви чи регіональної історії [Слободян, 1998], довідкових виданнях [Ковпаненко, 2003]. Окремо варто

.....
зазначити про дослідження, присвячені іконам з церкви Св. Духа у Потеличі, авторства М. Гелитович [Гелитович, 1994, 1996, 1998]. Остання, зокрема, висунула гіпотезу про причетність до створення ікон у церкві Св. Духа (намісної ікони св. Бориса і Гліба) чільного представника самбірського осередку перемиського кола релігійного малярства – Федуска (Феодосія) з Самбора, видатного українського маляра другої половини XVI ст. [Гелитович, 1994 : 69]. Незважаючи на значну кількість опублікованих досліджень, вони, однак, досить однобічно висвітлюють його історію і не висліджують усієї проблематики цієї теми.

Мета статті. Стаття присвячена дослідженню історії визначної пам'ятки архітектури і малярства – церкви Св. Духа у Потеличі. Завдання дослідження полягає в аналізі та систематизації опублікованих джерел, а також введенні до наукового обігу нових джерел з метою створення на їх підставі узагальнювального історичного нарису храму.

Виклад основного матеріалу. Церква Св. Духа за місцевою традицією була збудована цехом гончарів у Потеличі, що як важливий стратегічний пункт відомий вже з 1262 р. [Мишанич, 1989 : 424]. Розташований на давньому торговому шляху, що з'єднував Галичину і Волинь, Потелич був важливим осередком торгівлі і ремесла [Janeczke, 1993 : 234–235]. Про багатство міста свідчить хоча б той факт, що у XVII ст. тут існували чотири церкви: Св. Духа, Св. Трійці, Св. Миколая [Gil, 1999 : 233].

В історіографії можна зустріти твердження про існування церкви Св. Духа вже на початку XVI ст.: на 1502 р., як дату будівництва церкви, вказують періодичні церковні видання Перемишльської єпархії, у склад якої храм увійшов після поділів Речі Посполитої у XVIII ст. Однак вони не посилаються на жодне джерело, що могло б підтвердити цю дату [Шематизм, 1938 : 94]. Церква постала на місці попереднього храму – св. Бориса і Гліба, про що свідчить запис у рукописному «Апостолі», створеному у 1559 р. [BN, Zbiór rękopisów byłej kapituły grecko-katolickiej w Przemyślu, sygn. акс. 2496]. Дата 1502 р., якщо й має стосунок до будівництва церкви, то скоріше попередньої. У візитації церкви Св. Духа з 1739 р. зазначено, що вона була збудована «184 роки тому, а може й більше», тобто близько 1555 р. [Січинський, 1927 : 116]. Таку ж дату наводить у своєму дослідженні Л. Міляєва, посилаючись на документи з парафіяльного архіву, що зберігаються у Національному музеї ім. Андрея Шептицького у Львові. Але у згаданих документах під 1555 р. фігурує не церква Св. Духа, а її попередниця – церква св. Бориса і Гліба [НМЛ, Ркп-621]. Важко однозначно пояснити такі різні дані, коли, з одного боку, ще існував храм св. Бориса і Гліба, а з іншого – вже згадується наступний храм на цьому ж місці – Св. Духа. Можливо, церква св. Бориса і Гліба була вже дуже стара і новий храм збудували поруч, та ще деякий час вони обидва діяли паралельно – такі випадки відомі на теренах Львівської єпархії. Достеменно відомо, що у 1564 р. у Потеличі існували тільки дві церкви, згадані у податкових документах, одна з яких – св. Миколая [Gil, 1999 : 181]. Також відомо, що у 60-х місто зазнало нападу татарського загону і у 1569 р. король Сігізмунд II Август, затвердив нові документи, що мали замінити втрачені під час спустошення. Знищення міста напевне було досить суттєве, якщо зруйновано будівлі, де зберігали привілеї. Мабуть, під час цього нападу постраждала й церква св. Бориса і Гліба, а на її місці постав новий храм – Св. Духа. Отже, письмові джерела вказують на те, що церква Св. Духа могла постати у проміжку між 1559 р. і 1564 р. Підтвердити чи спростувати ці припущення можуть лише ґрунтовні дослідження, зокрема археологічні. Варто додати, що на дзвіниці церкви Св. Духа зберігався до XX ст. цінний давній дзвін (з 1584 р.) [Szydłowski, 1922 : 76].

У 1601–1605 рр. у документах фігурує священник передміської церкви Св. Духа у Потеличі о. Степан. На початку XVII ст. іконостас храму прикрасили новим різьбленим порталом з іконою «Нерукотворного Спаса», а згодом у 1620–1640 рр. стіни храму вкрили унікальними розписами, що були ґрунтовно досліджені вже у XX ст. видатною українською дослідницею мистецтва Л. Міляєвою [Міляєва, 1967, 1969]. Надзвичайна цінність стінопису полягає не лише у тому, що це один із найдавніших збережених розписів у дерев'яній церкві в Україні, але й у їхній системності. Цікаво, що тут також зображено постаті св. Володимира та св. Ольги, ченців Києво-Печерської лаври – св. Антонія та св. Феодосія, що може бути свідченням впливів реформ київського православного митрополита Петра (Могили) на місцевому ґрунті, що власне у цей час активно сприяв поширенню вшанування печерських, а в ширшому розумінні – «київських» святих [Жуковский, 1997 : 67–68]. У контексті розписи із циклом згаданих святих можуть також свідчити про конфесіоналізацію цієї частини Холмської єпархії, що переживала наприкінці XVI ст. – першій половині XVII ст. дуже бурхливий період свого історичного розвитку.

Після укладення Берестейської унії парафія визнала владу Холмського унійного єпископа і згадується у документах єпархії у 20-х рр. XVII ст. Зокрема, у 1620 р. священником у церкві Св. Духа був о. Лука, пов'язаний із будівництвом церкви Св. Трійці у Потеличі [Gil, 2005 : 302].

Під час Хмельниччини, а можливо вже у 30-х рр., парафія знову повернулася у юрисдикцію православних холмських владик, а її священник о. Ілля Процик (разом із

парафіянами) був звинувачений у нападі на костел і пограбуванні його парафіяльного майна під час проходження військ гетьмана Богдана Хмельницького на Замостя в 1648 р. [Томашівський, 1901 : 33].

У 1659 р. був започаткований пом'яник церкви, куди записували її покійних парафіян, який зберігався у церкві ще в кінці XIX ст. [Січинський, 1927 : 112].

У 70-х роках церкву, напевно, ремонтували, бо у 1670 р. був оновлений іконостас, який прикрасили новими намісними іконами Ісуса Христа і Пресвятої Богородиці [Міляєва, 1969 : 82], а також унікальним «Молінням» авторства одного із найвидатніших малярів XVII ст. Івана Рутковича з портретами подружжя міщан-донаторів з 1683 р. [Свенціцька, 1966 : 80].

Парафія знову повернулася до Унійної церкви, мабуть, у 80-х рр. XVII ст. У 1709 р. її пошкодили та пограбували шведські війська, що проходили через містечко: тоді біля церкви навіть загинув 66-річний потелицький міщанин [Січинський, 1927 : 112]. У 1718 р. церкву відремонтував тесля Казимир Домнікович [Слободян, 1998 : 144–146]. Напевне, аби покращити фінансове становище парафії, упродовж 20–50 рр. XVIII ст. біля церкви (з півдня і півночі від бабинця, а пізніше біля середньої частини храму і під дзвіницею) збудували спеціальні приміщення, що винаймали місцевим гончарам. Такі заходи, а також опіка парафіян, вплинули на стан храму, бо візитація церкви з 1720 р. перелічує серед її майна досить дороге срібне літургійне начиння: чашу, дискос і дві ложечки, срібний позолочений хрест на підставці, срібне кадило, багато оздоблене сріблом євангеліє, чотири срібні корони на іконах, дві з яких були позолочені. Парохом у цей час був 46-річний о. Михайло Дуркалевич [APL, zesp. 95, syg. 101, k. 45v–46].

У 1736 р. церкву ґрунтовно відремонтував вже згадуваний «майстер тесельського куншту» Казимир Домінікович, який отримав за це від пароху о. Дуркалевича 166 зл. і свиню. Тоді ж на церкві встановили нові хрести, виготовлені у Немирові, і частково замінили грати та вікна [Січинський, 1927 : 115–116]. У 1739 р. парох Михайло Дуркалевич мав тут 15 родин парафіян.

У наступні десятиліття внаслідок стабілізації політичної ситуації парафія зростала: візитація, проведена у 1766 р., згадує о. Івана Кириловича, кількість парафіян якого зросла вже до близько 100 осіб, які були здатними до сповіді. Збагатилася і ризниця храму, у якій, окрім речей згаданих, у 1720 р. з'явилися: срібна позолочена дарохранильниця, срібна позолочена чаша з таким же дискосом, дві срібні корони, дві срібні таблиці, шість шнурів коралів з чотирма срібними хрестиками і срібна риза на іконі Пресвятої Богородиці. Останні речі свідчать очевидно і про якийсь особливий пієтет парафіян до згаданої ікони. Про заможність храму вказують і літургійні шати: церкві належали дев'ять фелонів різного кольору (білі, червоні, зелені, блідо-зелені, смугасті розово-кремові, чорні) з дорогих матеріалів: атласу, дрогету (вовняно-шовкова тканина), гробрину (шовкова тканина грубої пряжі імпортована з Туреччини та Німеччини), оксамиту, кромрасу (коштовна шовкова тканина), гарасу (легка вовняна тканина). У храмі зберігалися два антими́нси, процесійні хрест, прикрашений сценами страстей, процесійна ікона та дві червоні гробринові хоругви з іконами, оздоблені шовковими френзлями. У переліку земель, що належали церкві, на першому місці фігурує поле «Борисівське», що межувало з землями с. Кам'янки. Це ще один цікавий факт, що підтверджує спадковість між церквами св. Бориса і Гліба та Св. Духа у Потеличі [APL, zesp. 95, syg. 113, k. 82v–83v].

У 1775 р. парафія не мала пароху, бо о. Кирилович перейшов звідси до церкви Св. Трійці у Потеличі. Невдовзі після того три потелицькі парафії були об'єднані в одну і надалі мали одного священника.

У 1848 р. австрійський уряд рекувізував давні гармати – гаківниці, що зберігалися у церкві Св. Духа [Січинський, 1927 : 125].

При ремонтах 1909 р. і 1923 р. ґонтові дахи й обшиття стін замінили бляхою. У радянські часи церкву закрили майже на 50 років, водночас вона була оголошена пам'яткою державного значення. У 1970–1972 рр. церкву ґрунтовно реставрували за проектом Б. Я. Кіндзельського та І. Р. Могитича, зокрема замінили бляшане покриття на ґонтове, відновили первісний вигляд церкви і унікальний стінопис [Слободян, 1998 : 144–146].

За роки незалежності України у церкві богослужіння відбувалося лише раз у рік – на храмове свято. З 8 листопада 2008 р. храм почав діяти повноцінно і його парохом став о. Василь Мутка, а згодом – о. Тарас Когут, якого у 2011 р. замінив о. Роман Семенюк. Завдяки спільним зусиллям священника і громади відновлено дерев'яне ґонтове покриття храму, придбано новий дзвін, освячено новий престол. Ще однією важливою подією у цей період стало включення церкви Св. Духа до списку світової спадщини. 21 червня 2013 р. на 37-й сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Камбоджі до Списку всесвітньої спадщини в числі 16-ти дерев'яних церков Карпатського регіону Польщі і України внесено й церкву Св. Духа в Потеличі, яка отримала найвищий охоронний статус ЮНЕСКО [Hill Forts of Rajasthan and Wooden

Churches of the Carpathian region inscribed on World Heritage List]. Упродовж останніх років громадою і храмом опікується о. Михайло Захарків.

Висновки. Проаналізувавши опубліковані, а також введені до наукового обігу рукописні джерела, вдалося відтворити хронологію існування визначної пам'ятки українського дерев'яного сакрального будівництва – церкви Св. Духа у Потеличі від 60-х рр. XVI ст. до сьогодення. Встановлено, що церква постала на місці храму св. Бориса і Гліба у проміжку між 1559 і 1564 рр. У першій половині XVII ст. її оздоблено унікальним стінописом, що зокрема, може бути пов'язаний із конфесіоналізаційними процесами. Упродовж цього століття храм кілька разів змінював свою конфесійну приналежність, аж поки у другій половині XVII ст. остаточно не увійшов у структури Київської унійної митрополії. Після пошкодження на початку XVIII ст. шведськими військами церкву реставровано у 1718 р. Упродовж наступних десятиліть зросла кількість парафіян церкви і збагатився її інтер'єр, про що свідчать візитації церкви. У радянські часи церкву закрили, водночас вона була оголошена пам'яткою державного значення і ґрунтовно реставрована у 1970–1972 рр. З 2008 р. повноцінно відновила свої сакральні функції, а у 2013 р. оголошена пам'яткою світової спадщини ЮНЕСКО.

Подяка. Висловлюю щире вдячність членам редколегії журналу за сприяння у підготовці статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Документ

[APL, zesp. 95, syg. 113, k. 82v–83v]

[k. 82v.] Wizyta cerkwi Potylickiej Nagórney pod tytułem S. Ducha w collacyi J[ego]K[rólewskiej]M[o]S[ci] uczyniona. Roku 1766 dnia 19 9bra V. S.

Cerkiew w scianach y dachach dobra, na niey kopuła blachą pobita, okna w drzewo oprawne z kratami zelaznemi. Drzwi dwoje, jedne z przychodu do niey na zawiasach z zamkiem wewnętrznym przybojem zaszczipką y kłódką. 2gie drzwi przy boku także na zawiasach z zamkiem wewnętrznym, przybojem zaszczipką y kłódką, tudzież szyną poprzek z zaszczipką ze srodku cerkwi. Dzwonnica przy niey, dzwonow 4. Cmentarz oparkaniony. **Srebro, cyna etc.** Puszka pro Vbli. srebrna wyzlacana, kielich z patyną gwiazdą y dwoma tyzeczkami srebrny intus wyzlacany. 2 gi kielich z patyną srebrny intus wyzlacany. Krzyz srebrny na sedesie pozłocisty. Trybularz srebrny ze czterema lancuszkami. Koron większych i mniejszych srebrnych 6, dwie z nich pozłocistych. Tabliczek srebrnych dwie. Korali większych sznurkow 4, mniejszych zaś dwa. Przy nich krzyzykow srebrnych 4. Szata na obrazie Nayswiętszey Pannie z nagłowkiem srebrna. Miernice cynowe. Lichtarzykow cynowych para. Kielich także cynowy z nakrywką skasowany. Trybularz mosięzny. Koron mosiężnych trzy. Dzwonkow do elewacyi cztery. **[k. 83] Apparaty, alby etc.** Apparat drogietyowy zielony z taśmą srebrną ze wszystkim. Apparat 2gi. Hatłasowy w pasy ruzowe y piaskowe ze wszystkim. Apparat 3ci grubrynowy biały ze wszystkim. Apparat 4ty rytego axamitu saledynowy ze wszystkim. Apparat 5ty. Grubrynowy czerwony ze wszystkim. Apparat 6ty kramrasowy czerwony ze wszystkim. Apparat 7my harasowy zielony y apparat czarny harasowy ze wszystkim. Zasłonka hatłasowa w pasy ruzowe y popielate, dwie harasowych czerwonych y tabinowych niebieskich dwie. Alb lnianych 3, korporatów 4, antemissow 2. Komża z koronką szwabska. Obrusow sztuk 15. Krzyz z passyą y obraz do noszenia. Chorągwi dwie grubrynowych czerwonych z obrazami y franzlami jedwabnemi. Item franzle nad obrazem karmazynowe jedwabne. **Xięgi.** Ewangelia w srebro oprawna, na niey sztuk srebrnych 32. Mszał Wilę[ski], trefoloy, ochtoy, apostoł, tryod postna y cwitna, połustaw, psalterz, Klucz [razuminija], mineja kazusy, praznia, czasosłow, trebnik. **Grunta, ogrody y łąki.** Gruntu cerkienego. 1mo Obszar Borysowski u granicy Kamienieckiey. Item zagroda na którym cerkiew y plebania stoi: po podgurę na ktorey kościół Przemienienia Pańskiego stoi. Item. Pole na Swidowey łozie za dębiną za Hołodną doliną stai trzy zagonow 18, o miedzę Krokow i Tronikow obszaru. Item. na Proskurnym przeciwko cerkwi za rzeką o miedzę Jacka Durkała z jednej, z drugiey strony diaka starego Dmitra S. Troycy. Item u potoku Kamienieckiego na przeciw krynicy od gościńca kamienieckiego idącego przez potok az do granicy Rawskiej alias tego gościńca nazwany Lwowczyk, idącego przez gorę od Przedmieścia wielkiego do wsi Kamienieckiey w starostwie Rzeczyckim o miedzę Leszyczynie[ckiego]. Item na Szarkach mały obszar nazwiskiem Pirohowskie, o miedzę Szybiską, od południa jak idzie droga na szarki wielkie, a z drugiey strony pułnocney pod debrą alias Podgorze klinowato **[k. 83v]** do wschodu słońca wszecz obszaru lipnicowego opiera. **Parafia Potelicze Podgórskie.** Ludzi do spowiedzi sposobnych około 100. Paroch W[ielebny] X[iędz] Jan Kyrłowicz. Litera ordinationis produxit, presentationis et instalationis non produxit. **Decretum sub tempus visitationis latum.** 1mo. Parkan koło cmentarza reparować y szuflady na chowanie aparatow y innego sprzętu cerkiewnego podobne, jak są porobione w Dziewięcierskiey cerkwi in spacio roku sporządzić w[ielebny] paroch z pobożnym bractwem swoim powinien będzie. 2do. Obliguje się na

sumieniu w[ielebny] paroch nagorny aby miał pilne inspekcję na w[ielebnych] mieyskiego y przedmieyskiego parochow y pezsstrzegal tego aby w karczmie nie zasiadali y nie zapijali się. Jeżeliby upominani y przestrzeżeni parochowie nie byli posłuszni tedy ma exnunc do j[ego] w[ielebności] pasterza pisać, lub osobiście jechać y o tych występках oznaymić. 3tia. Tenże w[ielebny] paroch o prezentę y instalację na beneficium swoje jako nayprędzey ma się starać. 4to. Rekolekcję odprawić y z nich testimonia mieć nakazuje się.

Джерела та література

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie.

BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie.

Gil, A. (1990). *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin: Archiwum Chełmskie, 260 s.

Gil, A. (2005). *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. 338 s.

Hill Forts of Rajastan and Wooden Churches of the Carpathian region inscribed on World Heritage List. UNESCO World Heritage Centre. Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/news/1043>.

Janeczek, A. (1993). *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.* Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 388 s.

Szydlowski, T. (відп. ред.) (1922). *Dzwony starodawne z przed r. 1600 na obszarze b. Galicji*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. 96 s.

Вечерський, В. (відп. ред.) (2000). *Пам'ятки архітектури й містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання*. Київ: Техніка, 394 с.

Гелитович, М. (1994). Ікони XVI ст. з Потелича. *Родовід*. 8, С. 66–71.

Гелитович, М. (1996). Храмова ікона «Борис і Гліб» другої половини XVI століття з церкви Святого Духа у Потеличі. *Берестейська унія 1596–1996: статті й матеріали* (сс. 161–164), Львів.

Гелитович, М. (1998). Ікони XVI століття з церкви Святого Духа у Потеличі: матеріали до каталогу збірки Національного музею у Львові (О. Купчинський, В. Овсійчук Ред.). *Записки товариства імені Шевченка*. (236), С. 320–366.

Горницький, Є. (1890). Записки топографічно-історичні о стародавньому містечку Потыличи. *Зоря*, 12, С. 190–222.

Драган, М. (1937). *Українські дерев'яні церкви: генеза і розвій форм*. Львів: Національний музей у Львові, 136 с.

Жуковський, А. (1997). *Петро Могила й питання єдності церков*. Київ: Мистецтво, 304 с.

Ковпаненко, Н. (2003). Духа Святого церква. Ред. В. А. Смолій, *Енциклопедія історії України* (в 10 т. Т. 1 сс. 501–502). Київ: Наукова думка.

Логвин, Г. (відп. ред.) (1985). *Памятники градостроительства и архитектуры УССР* (в 4 т., Т. 3). Киев: Будівельник, 337 с.

Лушпинський, А. (1920). *Дерев'яні церкви Галичини XVI–XVII ст.* Львів: Національний музей, 40 л.

Миляева, Л. (1971). *Росписи Потелича: Памятник украинской монументальной живописи XVII ст.* Москва: Искусство, 215 с.

Мишанич, О. (відп. ред.) (1989). *Літопис руський*. Київ: Дніпро, 591 с.

Міляєва, Л. (1967). Ідеї національно-визвольної боротьби в стінопису міста Потелича. *Українське мистецтвознавство*, (1), 99–121.

Міляєва, Л. (1969). *Стінопис Потелича. Визвольна боротьба українського народу в мистецтві XVII ст.* Київ: Мистецтво, 248 с.

НМЛ – Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького.

Свенціцька, В. (1966). *Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст.* Київ: Наукова думка, 153с.

Січинський, В. (1927). Будівництво міста Потелича. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, (147), С. 103–130.

Слободян, В. (1998). *Жовківщина: історико-архітектурні нариси церков*. Жовква, 186 с.

Слободян, В. (1998). *Церкви України: Перемиська єпархія*. Львів, 864 с.

Томашівський, С. (ред.) (1901). *Жерела до історії України-Руси* (т. 5). Львів: НТШ, 355 с.

Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938–1939. Перемишль: Греко-катол. Єпископська консисторія. 168 с.

Юрченко, П. (1970). *Дерев'яна архітектура України*. Київ: Будівельник, 192 с.

Андрей Павлишин

Национальный университет «Львовская политехника»,
доктор философии в области истории, ассистент (Украина)

**Материалы к истории памятника мирового наследия ЮНЕСКО – церкви Св. Духа
в Потеличе**

Аннотация. Целью статьи является анализ и систематизация опубликованных материалов к истории памятника украинской сакральной архитектуры и живописи – церкви Св. Духа в Потеличе, а также введение в научный оборот нового источника, который помогает более подробно исследовать историю храма. **Методология исследования** основывается на принципах объективности, историзма, системности, аналитической и синтетической критики источников. Метод исторической реконструкции способствовал составлению из разрозненных фактов целостного представления об истории церкви Св. Духа. **Научная новизна** состоит в попытке систематизировать материалы к истории церкви Св. Духа в Потеличе. В научный оборот вводится новый исторический источник XVIII в., дополняющий источниковую базу исследования памятника, а также историю населенного пункта, в котором он расположен. Предложенный для публикации документ можно использовать для исследований истории церкви, искусства, краеведения, демографических исследований, а также другой тематики, посвященной истории общества в раннемодерный период. **Выводы.** В результате анализа опубликованных, а также введения в научный оборот нового источника удалось воспроизвести хронологию существования церкви Св. Духа в Потеличе от 60-х годов XVI ст. к современности. Установлено, что церковь построена на месте храма св. Бориса и Глеба в промежутке между 1559 и 1564 гг. В первой половине XVII в. храм украсили уникальной стенописью, что в частности может быть связано с конфессионализационными процессами. На протяжении этого столетия церковь несколько раз меняла свою конфессиональную принадлежность, а во второй половине XVII в. окончательно вошла в структуры Киевской униатской митрополии. В течение следующих десятилетий возросло количество ее прихожан и обогатился ее интерьер, о чем свидетельствует акт визита церкви. В советские времена храм был закрыт, в то же время его объявили памятником государственного значения и основательно реставрировали в 1970–1972 гг. С 2008 г. церковь полноценно восстановила свои сакральные функции, а в 2013 г. объявлена памятником мирового наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: деревянные церкви, Потелич, история церкви, визитации, памятники ЮНЕСКО.

Andrii M. Pavlyshyn

Lviv Polytechnic National University,
PhD (History), Assistant (Ukraine)

**Materials on the History of the UNESCO World Heritage Site – the Church of St. Spirit
in Potelych**

Abstract. The aim of the article is to analyze and systematize the materials on the history of the outstanding monument of Ukrainian sacred architecture and painting - the Church of St. Spirit in Potelych, as well as the introduction of a new source into scientific circulation, which helps to explore in more detail the history of the temple. **The research methodology** is based on the principles of objectivity, historicism, systematics, analytical and synthetic critique of sources. The method of historical reconstruction contributed to the formation of disparate facts into a holistic view of the history of the church of St. Spirit. **The scientific novelty** of the work lies in the attempt to systematize the materials on the history of the church of St. Spirit in Potelych. A new historical source of the XVIII century is introduced into scientific circulation, which complements the source base of the study of the monument, as well as the history of the settlement in which it is located. The proposed document can be used to study the history of the church, art, local lore, demographic studies, as well as other topics on the history of society in the early modern period. **Conclusions.** As a result of the analysis of the published, as well as the introduction of a new source into scientific circulation, it was possible to recreate the chronology of the existence of the Church of St. Spirit in Potelych from the 60s of the XVI century to modern time. It is established that the church was built on the site of the church of St. Borys and Hlib between 1559 and 1564. In the first half of the XVII century the church was decorated with a unique mural, which, in particular, may be associated with confessional processes. During this century, the church changed its confessional affiliation several times, until the second half

of the XVII century. Finally it entered the structure of the Kyiv Union Metropolitanate. Over the following decades, the number of its parishioners increased and its interior was enriched, as evidenced by the act of visiting the church. During the Soviet era, the church was closed, at the same time declared a monument of national importance and thoroughly restored in 1970–1972. Since 2008, the church has fully restored its sacred functions, and in 2013 was declared a UNESCO World Heritage Site.

Key words: wooden churches, Potelych, history of the church, visitations, UNESCO monument.

References:

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie.

BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie.

Gil, A. (1990). *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin: Archiwum Chełmskie. [in Polish].

Gil, A. (2005). *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. [in Polish].

Hill Forts of Rajastan and Wooden Churches of the Carpathian region inscribed on World Heritage List. UNESCO World Heritage Centre. Retrieved from: <http://whc.unesco.org/en/news/1043>.

Janeczek, A. (1993). *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.* Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN. [in Polish].

Szydłowski, T. (Ed.). (1922). *Dzwony starodawne z przed r. 1600 na obszarze b. Galicji*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. [in Polish].

Vecherskyi, V. (Ed.). (2000). *Pam'iatky arkhitektury y mistobuduvannya Ukrainy. Dovidnyk Derzhavnogo reiestru natsionalnogo kulturnoho nadbання [Monuments of architecture and urban planning of Ukraine. Catalogue of the State Register of National Cultural Heritage]*. Kyiv: Tekhnika. [in Ukrainian].

Helytovych, M. (1994). *Ikony XVI st. z Potelycha [Icons of the XVI century from Potelych]*. Rodovid. 8, 66–71. [in Ukrainian].

Helytovych, M. (1996). Khramova ikona «Borys i Hlib» druhoi polovyny XVI stolittia z tserkvy Sviatoho Dukha u Potelychi [Temple icon «Borys and Hlib» of the second half of the XVI century from the church of the Holy Spirit in Potelych]. *Beresteiska uniia 1596–1996: staty y materialy* (pp. 161–164), Lviv. [in Ukrainian].

Helytovych, M. (1998). Ikony XVI stolittia z tserkvy Sviatoho Dukha u Potelychi: materialy do katalogu zbirkы Natsionalnogo muzeiu u Lvovi [Icons of the 16th century from the church of the Holy Spirit in Potelych: materials to the catalog of the collection of the National Museum in Lviv] (O. Kupchynskyi, V. Ovsiiuk Ed.). *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka*. (236), 320–366. [in Ukrainian].

Hornyskyi, Ye. (1890). *Zapysky topohrafichno-istorychni o starodavnom mistochku Potelychy [Topographical and historical notes on the ancient town of Potelych]*. *Zoria*, 12, 190–222. [in Ukrainian].

Drahan, M. (1937). *Ukrainski derevliani tserkvy: heneza i rozvii form [Ukrainian wooden churches: genesis and development of forms]*. Lviv: Natsionalnyi muzei u Lvovi. [in Ukrainian].

Zhukovskyi, A. (1997). *Petro Mohyla y pytannia yednosty tserkov [Peter's Mohyla and the question of the unity of churches]*. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

Kovpanenko, N. (2003). Dukha Sviatoho tserkva [Holy Spirit church]. Ed. V. A. Smolii, *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine* (vol. 1 pp. 501–502). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Lohvyn, H. (Ed.). (1985). *Pamyatniki gradostroitelstva i arkhitektury USSR [Monuments of urban planning and architecture of the Ukrainian SSR]* (vol. 3). Kyev: Budivelnyk. [in Russian].

Lushpynskyi, A. (1920). *Derev'iani tserkvy Halychyny XVI–XVII st. [Wooden churches of Galicia XVI–XVII centuries]*. Lviv: Natsionalnyi muzei. [in Ukrainian].

Milyaeva, L. (1971). *Rospisi Potelicha: Pamyatnik ukrainskoy monumentalnoy zhivopisi XVII st. [Potelych paintings: Monument to Ukrainian monumental painting of the 17th century]*. Moskva: Iskusstvo. [in Russian].

Myshanych, O. (Ed.). (1989). *Litopys ruskyi [Russian chronicle]*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Miliaieva, L. (1967). Idei natsionalno-vyzvolnoi borotby v stinopysu mista Potelycha [Ideas of national liberation struggle in the mural of the town of Potelych]. *Ukrainske mystetstvozhnavstvo*, (1), 99–121. [in Ukrainian].

Miliaieva, L. (1969). *Stinopys Potelycha. Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu v mystetstvi XVII st. [Potelych mural. Liberation struggle of the Ukrainian people in the art of the XVII century]*. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

NML – Natsionalnyi muzei u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho [The Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv].

-
- Sventsitska, V.** (1966). *Ivan Rutkovych i stanovlennia realizmu v ukrainskomu maliarstvi XVII st. [Ivan Rutkovych and the formation of realism in Ukrainian painting of the XVII century]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Sichynskyi V.** (1927). Budivnytstvo mista Potelycha [Construction of the city of Potelych]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society*, (147), 103–130. [in Ukrainian].
- Slobodian, V.** (1998). *Zhovkivshchyna: istoryko-arkhitekturni narysy tserkov [Zhovkva region: historical and architectural sketches of churches]*. Zhovkva. [in Ukrainian].
- Slobodian, V.** (1998). *Tserkvy Ukrainy: Peremyska yeparkhiia [Churches of Ukraine: Diocese of Peremyshl]*. Lviv. [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S.** (Ed.). (1901). *Zherela do istoryi Ukrainy-Rusy [Sources to the history of Ukraine-Rus]* (vol. 5). Lviv: NTSh. [in Ukrainian].
- Shematyzm** hreko-katolytskoho dukhovenstva zluchenykh eparkhii Peremyskoi, Sambirskoi i Sianitskoi na rik Bozhyi 1938–1939. Peremyshl: Hreko-katol. Epyskopska konsystoriia. [in Ukrainian].
- Yurchenko, P.** (1970). *Derev'iana arkhitektura Ukrainy [Wooden architecture of Ukraine]*. Kyiv: Budivelnik. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 11.10.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.11.2021 р.